

OBSERVAȚII FILOLOGICE ȘI LINGVISTICE ASUPRA PRIMELOR *PARIMIARE* ROMÂNEȘTI

Denumind inițial lecturile biblice din *Pildele* sau *Proverbele lui Solomon* ale *Vecchiului Testament*, termenul de *parimii* sau *paremii* (gr. *παροιμία* „pildă, proverb, parabolă”) s-a extins ulterior la toate pericopele extrase din profeți (*Profetologhion*, *Procectvie*), din *Pildele lui Solomon* și din alte cărți veterotestamentare, care se citesc la Vecernia sărbătorilor din perioada Octoihului și a Penticostarului, precum și la Vecernia zilelor de rând din perioada Triodului (miercuri și vineri seara, din săptămâna premergătoare Postului Mare, și în toate zilele din Postul Mare), după prochimen. Cartea de slujbă care cuprinde aceste capitole cu conținut profetic și sentențios (*parimii*) poartă denumirea generică de *Parimiar* sau *Paremiar*.

Ipoteza lui M. Gaster¹ după care fragmentul de *Levitic* publicat de Hasdeu în *Cuvente den bătrâni*, datat de acesta în jurul anului 1560, ar aparține unui *Parimiar* nu s-a dovedit viabilă, fiind vorba de o traducere incompletă după *Pentateucul* lui Heltai realizată în Transilvania abia la începutul secolului al XVII-lea și copiată ulterior în Muntenia². Cel mai vechi *parimiar* românesc, descoperit în biblioteca Bisericii „Sf. Nicolae” din Șcheii Brașovului (ms. 36), constă dintr-un codice miscelaneu format din trei secțiuni distincte, scrise în epoci diferite de către trei copişti: partea I, f. 1^r–14^v, partea a II-a, f. 15^r–20^v, partea a III-a, f. 21^v–67^v. Pe f. 21^r se află o însemnare în slavonă, din toamna anului 1644, scrisă de Ștefan, unul dintre tipograful *Noului Testament* de la Bălgrad. Ipoteza că ne-am afla în fața unei traduceri necunoscute a *Bibliei*, datând de la sfârșitul secolului al XVI-lea și începutul celui de-al XVII-lea, s-a dovedit a fi falsă. Presupoșii autori ai manuscrisului au fost identificați de V. Oltean³ în persoana preotului șcheian Vasile Hoban,

¹ *Chrestomatie română*, vol. I, Leipzig – București, 1891, p. XXVI; idem, *Geschichte der rumänischen Litteratur*, în „Grundriss der romanischen Philologie”, II, 1901, nr. 3, p. 272.

² Vezi I. Șiadbei, *Fragmentul Leviticului românesc de la Belgrad*, în „Revista filologică”, I, 1927, nr. 3, p. 276–283.

³ Cf. Vasile Oltean, *Descoperirea unui codice-miscelaneu în limba română*, în „România literară”, VIII, 1975, nr. 5, p. 19; idem, *Tot în legătură cu codicele-miscelaneu de la Șcheii Brașovului*, în „România literară”, VIII, 1975, nr. 9, p. 8; Iuliu Ișa, Vasile Oltean, *Descoperirea unui manuscris românesc al Bibliei de la sfârșitul secolului al XVI-lea și începutul celui de-al XVII-lea la Șcheii Brașovului*, în „Mitropolia Ardealului”, XX, 1975, nr. 6–8, p. 537–544.

contemporan cu Coresi, care ar fi scris prima parte între 1570 și 1580, a preotului Constantin, fratele cronicarului, copistul părții a doua, și a lui Văsâi Hoban, nepotul primului scrib. Aceste atribuiri au fost puse sub semnul întrebării de Ion-Radu Mircea⁴ și Al. Mareș⁵, cea dintâi identificare fiind rezultatul unei lecțiuni greșite. Nici datarea miscelaneului nu rezistă analizei, iar anul 1569, propus mai recent de către editorul textului (într-o restituire precară și, din păcate, aproape inutilizabilă)⁶, pe baza unei destul de vagi investigații filigranologice, nu este demonstrat. Rămâne deocamdată certă datarea ante 1612–1613, potrivit însemnării din partea a treia, cea mai extinsă, precum și copierea acestora de către Vasilie, fiul popii Mihu „ot Brașov”. Există indicii de ordin grafic și ornamental care probează caracterul de copie al manuscrisului. De asemenea, o cercetare sumară a particularităților lingvistice, pe care am întreprins-o, ne relevă existența unor fonetisme alternante, prezente în toate cele trei părți ale manuscrisului, precum: *svatul* (18^r/7) – *sfaturile* (19^v/18), *svântă* (59^r/13) – *sfântă* (52^v/19), *dzidi* (10^v/29) – *zidi* (7^v/5), *dzioa* (11^v/18) – *ziua* (1^v/12), *Dumnezău* (66^v/11) – *Dumnezău* (67^r/15), *giudețul* (5^v/31) – *judet* (3^v/4), *giunghe* (41^r/27) – *junghe* (46^r/1). Sunt puse astfel în evidență două straturi dialectale, unul caracteristic zonei nordice a Dacoromaniei (Moldova, Transilvania, fără partea de sud-est, Banat-Hunedoara), care aparține traducerii originale, și altul de proveniență sudică, mai bine reprezentat, ce poate fi atribuit copiștilor.

Versiunile manuscrise ale *Parimiarului* care au circulat în epocă nu sunt numeroase, dar unele dintre ele pot fi puse în corelație cu versiunea brașoveană. Aceeași filiație o au, de exemplu, ms. rom. BAR 5025, scris de popa Văsii „ot Brașov”, precum și ms. rom. BAR 5049 (fost 6094), executate în sud-estul Transilvaniei la sfârșitul secolului al XVII-lea, ambele provenind tot din biblioteca Bisericii „Sf. Nicolae” din Șcheii Brașovului. Alte versiuni independente ale *Parimiarului* sunt conservate în copii realizate în Muntenia, cum ar fi ms. rom. BAR 3052, scris în 1700 de Teofil „ot Rucăr”, și ms. rom. BAR 1317, copiat de Constantin logofătul în 1727, sau în Moldova, în copii fragmentare mai târzii, de la sfârșitul secolului al XVIII-lea.

Consacrarea acestui gen de scrieri va surveni în 1683, când Dosoftei va tipări la Iași, pentru prima oară, *Parimiile preste an*, o traducere după izvoare grecești și slavone, în consonanță cu eforturile sale anterioare de introducere a limbii române în cult. Încercările de a stabili unele concordanțe lingvistice între fragmentele biblice din *Parimii* și pasajele corespunzătoare ale *Vechiului Testament* din

⁴ Ion-Radu Mircea, *Îndreptări și adăugiri la „Descoperirea unui codice-miscelaneu în limba română”*, în „România literară”, VIII, 1975, nr. 7, p. 19; idem, *O veche traducere românească: „Parimiarul de la Brașov”*, în LR, XXXI, 1982, nr. 6, p. 474–491.

⁵ Alexandru Mareș, *Pe marginea unor opinii recente despre cel mai vechi parimiar românesc*, în LR, XXV, 1976, nr. 1, p. 37–42.

⁶ Cf. Vasile Oltean, *Parimiarul în contextul textelor omiletice de înțelepciune din spațiul românesc medieval*, în *Primul parimiar românesc*, vol. I, Iași, Editura Edict, 2005, p. 14–15.

traducerea lui Nicolae Milescu, revizuită, probabil, de Dosoftei⁷, nu sunt edificatoare în privința acceptării unei relații de filiație între cele două texte, fiind caracteristice unei tradiții lexicale recurente în aceeași perioadă. Compararea unor contexte ne furnizează un număr covârșitor de disonanțe textuale. Spre exemplificare, vom reda un pasaj din *Facerea*, cap. 7, versetele 6–9, în versiunea din ms. BAR Cluj 45, în paralel cu textul lui Dosoftei:

Ms. 45

- „6. Noe era de 600 ani; și potopul apei să făcu pre pământu.
 7. Și întră înlontru Noe și fiii lui și fâmeaia lui și fâmeile ficiorilor lui cu însul în săcriiu, pentru apa potopului.
 8. Și den pasările ceale curate, și den pasările ceale necurate, și den dobitocul cel curat, și den dobitocul cel necurat, și den jigani și den toate târâtoarele de pre pământu,
 9. doă-doă, întrară cătră Noe în săcriiu, parte bărbătească și fâmeiască, după cum i-au porâncit lui Dumnedzău” (f. 4^v–5^r).

Parimii

- „[6]. Noe era de șase sute de ani; și potopul cel de apă să feace pre pământ.
 [7]. Și-întră Noe și fiii lui și femeia lui și femeile fiilor lui cu dânsul în corabie, pentru apa potopului.
 [8]. Și din zburătoarele ceale curate, și din dobitoacele ceale curate, și din zburătoarele ceale necurate, și din dobitoacele ceale necurate, și din gângăniile din toate ce să trag pre pământ,
 [9]. doă-doă, din toate cealea ce-au întrat la Noe în corabie, făt și fată, precum porunci Dumnedzău lui Noe” (f. 28^r).

E suficient să menționăm câteva dintre opozițiile lexicale care apar (*săcriiu* – *corabie*, *pasările* – *zburătoarele*, *jigani* – *gângăniile*, *târâtoarele* – *ce să trag*, *parte bărbătească* – *făt*, [parte] *fâmeiască* – *fată*), pentru a exclude o posibilă corespondență între cele două texte și, implicit, reproducerea și rescrierea de către Dosoftei a pericopelor din *Vechiul Testament*, tradus inițial de Milescu. Textul din 1683 este, prin urmare, o nouă traducere, cu unele redactări originale.

În preambulul lucrării, mitropolitul realizează un mic florilegiu poetic, inaugurat prin *Stihuri la luminatul gherb a Țării Moldovei*, publicate, mai întâi, într-o formă mai extinsă în *Psaltirea* în versuri din 1673, cu reluări în *Liturghier* (1679), *Psaltirea slavo-română* (1680) și în *Molitvănic de-nțăles* (1681):

⁷ Vezi N. A. Ursu, *Din nou despre paternitatea primei traduceri românești a „Istoriilor” lui Herodot și despre revizia „Vechiului Testament” tradus de Nicolae Milescu*, în LR, XXXIV, 1985, nr. 1, p. 41–42; idem, *Contribuții la istoria culturii românești în secolul al XVII-lea. Studii filologice*, Iași, Editura Cronica, 2003, p. 428, 439–440.

„Capul cel de buâr, de fiară vestită, / Sămnează putearea țării nesmintită. / Pre cătu-
i de mare fiara și buiacă, / Coarnele-m pășune la pământu-și pleacă. / De pre chip să
veade buărul ce-i place, / C-ar vrea-n toată vremea să stea țara-m pace”.

O variantă amplificată a acestor distihuri heraldice este inclusă și în *Viața și petreacerea svinților* (1682–1686). Pe următoarele trei file, în loc de precuvântare, se află un poem cronologic al domnilor Moldovei, care apăruse într-o configurație apropiată, alcătuită din 128 de stihuri, și în *Molitivănicul de-nțăles* din 1681. Dedicat voievodului Gheorghe Duca, cele 136 de versuri emblematice constituie un encomion plin de patetism închinat șirului de voievozi moldoveni, o cronică barocă având „tonul unui panegiric”⁸, concepută după modelul unor sinopsisuri dedicatorii, întâlnite și în alte literaturi din epocă. O primă redacție a acestei cronologii versificate datează din 1679, iar ultima versiune, augmentată la 204 stihuri, descoperită într-un manuscris autograf din 1 ianuarie 1690, fusese trimisă lui Constantin Brâncoveanu în perioada exilului polonez al cărturarului moldovean⁹.

Textul propriu-zis cuprinde un *Profitologhion*, *adecă parimiile și proceștiile preste an* și *Parimiile de Postul Mare*, succedate de canonul Învierii, canoanele Înălțării Domnului și la Cincizecime, precum și o parimie la Duminica tuturor sfinților, după care Dosoftei inserează un nou interludiu poetic. Mai întâi, o epigramă închinată patriarhului Moscovei, Ioachim, menționat, de altfel, și pe pagina de titlu, care „datu-ne-au tipare, / sufletească treabă, și bine ne pare”. După cuvintele de grațitudine adresate celui care înzestrăse tipografia ieșeană, urmează un poem sibilin de 33 de versuri, compus în spiritul tradiției creștine, relevant pentru orizontul cultural al autorului. El plasează *Prorocia sibilei Eritreea* într-o strânsă interdependență cu materia preponderent oraculară a cărții și indică de la început sursa acestui pasaj profetic din patrologia greacă, și anume cartea a cincea din opera *De vita Constantini* a lui Eusebius Pamphili, episcopul din Cezareea Palestinei. Poemul dezvoltă tema prevestirii Judecării de apoi și a jertfei Mântuitorului. Dosoftei reproduce textul latin cu litere chirilice și interliniar în traducere românească, cu redarea acrostihului în greacă, iar apoi preia o versiune „în leșeaște”, tot cu litere chirilice. Transcriem un fragment din viziunea apocaliptică poetică a lui Dosoftei din *Parimiile preste an*:

„A giudețului sămnu-l fi-va, când pământul va asuda, / Din ceriu veni-va Domnitoriul
prin veacii ce va să vie / Pentru ca trupul de față și să giudece lumea. / Tot omul
pre-acesta creștin Domn și cel urât vedea-l-va / Împreună cu svinții pre naltul în
sfârșit supt veacul, / ’n scaun ședzând sufletele va-ntreba și trupure înse./ Țelini-s-a
lumea și spini crește-vor pre tot pământul, / Lepădând idoli, oameni și darurile
bogațelor, / Cercând porțale, zdrobi-va a temniței iadului. / Așea și dară a tot va veni
lumină slobodă trup. / Atunci svinților focul pre vinovați veacnici va arde, /
Ascunsele fapte toate atunci tot însul va spune” (f. 130^r–130^v).

⁸ Dan Horia Mazilu, *Barocul în literatura română din secolul al XVII-lea*, București, Editura Minerva, 1976, p. 299.

⁹ Vezi și Alexandru Elian, *Bizanțul, Biserica și cultura românească. Studii și articole de istorie*, ediție îngrijită de Vasile V. Muntean, Iași, Editura Trinitas, 2003, p. 119–127.

Versurile românești, la fel ca cele în polonă, nu depășesc totuși nivelul unor „alcătuiți artificiale, greoaie”¹⁰, fiind reluate întocmai, în 1749, în codicele lui Matei Voileanu. Alte scrieri apusene sunt fructificate în continuare, cu erudiție, într-un comentariu pe aceeași temă din Lactantius (Lucius Caecilius Firmianus), pe care îl intitulează *De la sivile de dzua giudețului*, un fragment tradus în proză ritmată din *Epitome Divinarum Institutorum*. Într-o adnotare, Dosoftei își exprimă însă unele rezerve față de textele acestui autor creștin timpuriu: „Acestea Liactanțius au scris în cărțile sale mai apoi la fărșit, scoțându-le din cărțile sivilelor și din proroci. Dară noi avem destul Svânta Evanghelie de spune ca mai adevărat” (f. 134^r). Volumul antologic insolit, alcătuit cu o tentă savantă de teologul moldovean, continuă cu un canon la Buna Vestire, după care sunt intercalate alte două glose livrești, de data aceasta spicuite din *Lexiconul Suidas*, un izvor enciclopedic bizantin de mare notorietate. Ultima parte a tipăriturii din 1683 conține *Prorociile și parimii preste an la sărbători și la praznice ce împlă cu mineiul*. Un exemplar mai complet decât cel descris în BRV, aflat în biblioteca Institutului de Lingvistică și Istorie Literară „Sextil Pușcariu” din Cluj (V 217), are în partea finală 29 de foi nenumerotate, cu următorul sumar: *Greșealele [sic] tiparniții și schimbăciunile și nepriceputele poftorind* (f. 1^r–6^v), *Canonul cel mare. Facerea Svântului Andrei de Crit Ierusalimeanul* (f. 6^v–29^r), *Mărturie cum că nu iaste oprit a să cânta liturghie rumâneaste* (f. 29^r), ultimul text fiind în limba greacă și cu litere chirilice. De precizat că filele care cuprind erata și adăugirile se află la sfârșitul *Molitivnicului* din 1681, coligat în exemplarul semnalat.

Receptiv la fluența și ineditul textului lui Dosoftei, N. Iorga afirma, pe bună dreptate, că „traducerea lui e cu totul nouă și de o frumuseță deosebită, dar și precizia și cunoștința originalelor nu sunt în aceeași măsură ca în vechea *Palie* de la 1582”¹¹. Atent la nuanțele și particularitățile limbii române, precum și în transmiterea mesajului, el și-a luat o libertate mai mare de creație, fără să se conformeze strict rigorilor transpunerii literale. Ceea ce se remarcă, de asemenea, în structura *Parimiilor* sunt adaosurile explicative care însoțesc anumite pericope și irmoase, așa-numitele „tâlcuri”, mici divagații cu caracter exegetic, interpretări care atestă valențe ale unui limbaj teologico-filosofic original¹² și, totodată, cristalizarea stilului științifico-tehnic al vechiului scris românesc. Iată un fragment sugestiv pentru acuitatea meditativă, redată cu o paletă lexicală inconfundabilă, a scriitorului mitropolit:

„Tâlc. Dzâce poeticul: «Oh, oamenilor, întru câți v-au suflatu-vă și v-au venitu-vă darul cel de Dumnedzău turnat a Duhului Svânt de-au curs la inemile voastre, de

¹⁰ Șt. Ciobanu, *Versuri poloneze necunoscute în opera mitropolitului Moldovei Dosoftei*, în *Mélanges d'histoire littéraire et de littérature comparée offerts à Charles Drouhet*, Bucarest, 1940, p. 74.

¹¹ *Istoria literaturii românești*, ediția a II-a revăzută și larg întregită, vol. I, București, Editura Librăriei Pavel Suru, 1925, p. 374.

¹² Vezi Eugen Munteanu, *Literalitate și creativitate lexicală în „Parimiile” lui Dosoftei*, în AUI, secțiunea III e, Lingvistică, tomul XL, 1994, p. 51–52; idem, *Lexicologie biblică românească*, București, Editura Humanitas, 2008, p. 180–182.

sânțeți luminați ca lumina și ca fulgerul de scripiți? Mutați din fire pemintească în fire cerească și premeniți de gânduri pemintești și împodobiți și schimbați cu podoabă cuvioasă dumnezăiască a svântului botedz, într-acea streină, minunată, frumoasă podoabă și slăvită mutați, adecă schimbați. Oh, oamenilor, noi toți cât ne-au dăruit Dumnădzău cu lumina Sa, aceasta de-am vădzut ș-am cunoscut cu de-adins taina Svintei Troice ce iaste nedespărțată, că nu să taie, nice să desparte, și iaste aseamene de puteare. Slăvim și cântăm acea svântă trelucorată, că-i în trei lucruri, adecă trei staturi, ipostase, acea svântă ființă și fire înțăleaptă în trei lucruri, în trei sori, și nevădzută, și cu cugetul neagiunsă, și cu mintea necuprinsă, slăvim!»” (f. 125^v–126^f).

Prezența în acest eșantion a unor termeni neologici precum *poetic*, *ipostasă*, sau a unui derivat de tipul *trelucorat*, -ă „cu trei lucruri”, „cu trei lumini” (cf. și *trelucireaqă*, în *Viața și petreacerea svinților*, nov., f. 165^v) este elocventă pentru bogăția și plasticitatea lexicului lui Dosoftei, care reflectă, totodată, un simț debordant în domeniul formării cuvintelor¹³. El rămâne unul dintre creatorii de mare amplitudine, din a doua jumătate a veacului al XVII-lea, care au impus înnoirea radicală a vocabularului limbii române literare.

PHILOLOGICAL AND LINGUISTIC OBSERVATIONS UPON THE FIRST ROMANIAN RELIGIOUS MAXIMS (*PAROIMIAS*)

(Abstract)

The study approaches in a synthetic manner a few of the oldest collections of religious maxims that have been acknowledged in the old Romanian literature. Information is being provided, in connection to the texts under scrutiny, about the period and the filiation of some manuscript translations. One of the most early codices discovered in the library of Saint Nicolas Church in Șcheii Brașovului (ms. 36) is undoubtedly placed in the beginning of the 17th century. The language of this particular text displays two dialectal levels, one that is characteristic of the Northern region of Dacoromania (Moldovia, Transylvania, without the South-East part of Banat-Hunedoara), which belongs to the original translation, and another one of Southern extraction, a larger one, that can be attributed to the copists. As far as the first collection of religious maxims is concerned, the work printed in Iași, in 1683 (*Parimiile preste an*), by the metropolitan Dosoftei is a representative oeuvre for the evolution of the theologico-philosophical language, as well as for the richness and the visual sensitivity of the vocabulary that is put in requisition.

Cuvinte-cheie: parimie, profetie, mitropolitul Dosoftei, limbaj teologico-filosofic

Keywords: religious maxim (paroimia), prophecy, the metropolitan Dosoftei, theologico-philosophical language

Institutul de Lingvistică și Istorie Literară
„Sextil Pușcariu”
Cluj-Napoca, str. E. Racoviță, 21
eug.pavel@yahoo.com

¹³ Vezi și Felicia Șerban, *Din lexicul scrierilor lui Dosoftei*, în DR, s.n., I, 1994-1995, nr. 1-2, p. 333-351; Gh. Chivu, *Atestări lexicale în scrierile mitropolitului Dosoftei*, în LR, LII, 2003, nr. 5-6, p. 393-398.